

3

Veje til suverænitet

Man må føre en klar politik,
man må føre en støt politik,
man må i sin politik forblive tro
mod sig selv for langsomt at
genvinde den tillid fra de andre,
som Tyskland jo fuldstændig
havde mistet.

*Forbundskansler Adenauer
dagen efter Forbundsrepublikkens suverænitets-
erklæring*

Stillingtagen og opstigning

Den Kolde Krig var Tysklands ulykke, men den var også dets lykke. Den delte landet, men hjalp delene til en uventet hurtig opstigning. Målet for de allierede var ikke en befrielse af tyskerne, men en tæmning af disse, og det ville det længe have fortsat med at være, hvis de havde kunnet forblive enige. Men den 3. marts 1946, allerede et år efter den tyske kapitulation, skrev den britiske udenrigsminister Ernest Bevin i et kabinetsforslag: ”Den russiske trussel er imidlertid med sikkerhed lige så stor og muligvis endnu større end et Tyskland med genvunden styrke.” Allerede et år senere var man i London og også i Washington overbevist om, at den russiske trussel var det vigtigste tema. Alle de europæiske lande, der var blevet besat af den Røde Hær, blev også

politisk røde; verdenskommunismen stræbte efter verdenserobring, og sådan tog det sig også ud på andre kontinenter.

Den Kolde Krig fik højeste prioritet, og det at holde tyskerne nede blev underordnet den, ja mere end det: Tyskerne blev, om end de var rets- og statsløse, vigtige, fordi hver side havde brug for "sine" tyskere og deres land og måtte forhindre dem i at slutte sig til modparten. Alle fire sejrsmagter ændrede deres politik: Det drejede sig ikke længere om at begrænse det tyske potentiale, men om at udnytte det; en pacificering af tyskerne var ikke længere på programmet, men derimod en remilitarisering. Tyskernes betydning steg i takt med, at sejrsmagternes modsætning blev skærpet.

Det blev tyskernes chance. Politikerne udnyttede den første gang, da de allerede fire år efter kapitulationen fik muligheden for atter at blive en stat. De udnyttede den yderligere ved konsekvent at tilpasse sig deres respektive førende magts retningslinier. For at komme fremad var de nødt til at regulere deres adfærd og forme deres stater efter deres skaberes ønsker. Forbundsrepublikken og DDR var ikke blevet grundlagt for deres egen skyld, men som bastioner – Forbundsrepublikken mod Sovjetunionen og DDR mod Forbundsrepublikken. Begge var de bestemt til at tjene deres alliancer og især deres førende magt; for begge var tilhørsforholdet allerede blevet befæstet med grundstenen.

Men deres tilhørsforhold svarede også til de politiske holdninger. I Forbundsrepublikken var det overvejende flertal for en tilknytning til vestmagterne; i DDR var forbundet med Sovjetunionen kun målet for et mindretal af kommunister, unge marxistiske idealister og opportuniste, men det var dette mindretal, der bestemte. Kun alliancen med egen sides stormagt kunne give de tyske stater det, de dengang aller mest ønskede og havde brug for: sikkerhed. Frem til midten af halvtredserne forekom en krig på ingen måde udelukket; både i øst og vest var der mange, der anså den for uundgåelig.

Føjelighed syntes også politisk at have været stærkt påkrævet. I hele sin lange regeringstid var Adenauer bange for, at stormagterne

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

kunne arrangere sig hen over hovedet på europæerne, til ulempe for tyskerne. Hvordan kunne man undgå at ende i Sovjetunionens malstrøm og hindre kommunisterne i at manipulere sig til magten, lige som de havde gjort det i den sovjetiske zone?

Ledelsen i Østberlin havde større bekymringer. Dens stat, DDR, var ingen steder anerkendt uden for det sovjetiske magtområde og regnedes for en illegitim og kunstig fremtoning, som hverken var levedygtig eller leveværdig. Frem til begyndelsen af 1955 blev DDR af sin skaber og skytspatron endog flere gange stillet til disposition. Moskva tilbød Vesten frie valg i hele Tyskland, hvis Tyskland blev neutraliseret – for kommunisterne i DDR var det en dødelig fare. De vidste, at de ville tabe stort ved virkeligt frie valg, men de vidste ikke, hvor alvorligt Kreml mente det med tilbuddet om sådanne valg. Også selv om den sovjetiske ambassadør Pusjkin skal have forsikret dem, at det hele blot var en stor propagandamanøvre – kunne man så stole på Stalin? Uberegneligheden hos herskeren i Kreml hørte til Ulbricht-generationens Moskva-erfaringer.

Washington og Moskva var uundværlige endog dér – eller netop dér – hvor man mindst kunne vente det, i de tyske staters kamp mod hinanden. Forbundsrepublikken havde brug for hjælp fra sine forbundsfæller til at forhindre en international anerkendelse af DDR; DDR var henvist til Moskva for at komme ud af sin paria-eksistens som en internationalt ringeagtet stat. Ligeledes havde begge regeringer brug for deres allierede i deres egne forestillinger om en forening. Et demokratisk Tyskland, som Forbundsrepublikken ønskede det, eller et kommunistisk, som DDR-ledelsen ønskede det – begge kunne kun opnås gennem en sejr i den Kolde Krig: Gennem en ”tilbagerullen” af kommunismen til den sovjetiske grænse, som den amerikanske udenrigsminister Dulles proklamerede det, eller gennem en ”overhaling” af kapitalismen, som den sovjetiske partichef Khrusjtjov satte det som mål.

Begge tyske stater havde brug for deres førende magter og måtte bevise, at de var værdige til deres støtte - den ene som perfekte demokrater, den anden som principfaste kommunister. Ingen steder i det demokratiske Vesten blev der talt så meget om demokrati som i Forbundsrepublikken; den mindste anledning satte straks gang i debatten om statsordningens grundværdier. Ingen steder i det kommunistiske øst blev selv de fjerneste rum i det marxistisk-leninistiske bygningsværk udstyret - teoretisk og principmæssigt - med så megen iver som i DDR. "Hvad socialisme er", bemærkede en polsk politiker engang, "det ved kun tyskerne; ikke engang russerne ved det lige så godt"

For egen sikkerheds skyld måtte de to stater gøre sig uundværlige; på grund af eget tvivlsomme ry måtte de vise deres værd. Derfor udviklede de sig til deres alliancers frontstater, ikke kun militært, men også sindelagsmæssigt. Ingen - ud over den førende magt - opfyldte allianceforpligtelserne så korrekt, ingen holdt så vagtsomt øje med fjenden, ingen var så opmærksom på enighed i alliancen, ingen nærrede så dyb mistro til den anden sides fredserklæringer, og ingen advarede så resolut mod "opblødnings"-farerne ved en afspænding.

Hvad der i historisk tilbageblik fremstår som forklarligt og forståeligt, kostede de fleste i samtiden stor overvindelse. Alle gjorde det, de ikke ønskede, og indlod sig på noget, som var dem imod. Sejrherrerne måtte gøre fælles sag med tyskerne, som blot få år før havde været deres dødsfjender, som de nærrede dyb mistro til, og hvis store flertal i begyndelsen af halvtredserne på ingen måde var tillidsværdige støtter - i vest ikke demokrater, og i øst ikke kommunister.

På den anden side blev tyskerne forbundsfæller, inden de var klar til det. De ønskede sig alt, blot ikke en ny strid, der let kunne gå over i en ny krig. De havde kun i meget begrænset omfang overvundet følgerne af den forrige krig; de ønskede ro til at kunne skabe sig en normal tilværelse og ikke atter at gøre front og slet ikke at blive soldat. Dette gjaldt i endnu højere grad for tyskerne i DDR. De skulle kæmpe for en sag, som kun få var helt og nogle halvt overbeviste om, og som

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

de fleste følte sig undertrykt af. De, som gik ind herfor med iver, var på begge sider kun de statsbærende, de gamle og ny demokrater, de gamle og ny kommunister, som havde en stor, ideal forandring af Tyskland for øje. De, som gik aktivt ind herfor, var opportuniste og realister, som så muligheder for deres del af Tyskland og ville benytte sig heraf.

Anerkendelse og selvbevidsthed

I Bonn og i det østlige Berlin var målene de samme. Først drejede det sig om at få en nedtrapning af besættelsesregimet, derpå om suveræniteten - så langt det var muligt - og om ligeberettigelse med andre stater og til sidst det undefinerbare, men afgørende: ligeværdighed. Tyskerne ville atter være et folk som alle andre. Aldrig har statsbesøg i Forbundsrepublikken skabt en sådan sindsbevægelse som henholdsvis det af den franske præsident Charles de Gaulle i 1962 og det af den engelske dronning Elisabeth II i maj 1965. Begge gennemførte de ikke blot protokolsamtaler i Bonn, men kørte også gennem landet og viste sig for tyskerne, der følte sig anerkendt som en agtværdig nation.

De første mål blev nået forbavsende hurtigt. Ti år efter kapitulationen var begge stater - med begrænsninger - suveræne. De Høje Kommissærer, besættelsesmagternes højeste instanser, forvandlede sig til ambassadører, besættelsestropperne blev forbundsfæller, dog med særlige rettigheder; det eneste, der blev bibeholdt, var de fire magters rettigheder over det samlede Tyskland. Datoerne afslører årsagen til det hurtige avancement: Den 5. maj 1955 opnåede Forbundsrepublikken suveræniteten, og den 6. maj blev den medlem af NATO. Forbundskansler Adenauer havde gennemført den årtusindgamle handel: Han leverede militære styrker og opnåede politiske rettigheder. Begge dele hang uløseligt sammen. De allierede vidste, at de kun kunne få tyske soldater, hvis de var ligeberettigede - altså stammede fra en ligeberettiget stat. Adenauer vidste, at det at stille soldater til rådighed ville føre til suveræniteten og satte sig derfor udover, hvad

flertallet af de forbundsborgere, som afviste en genrustning, mente.

Moskva var nødt til at følge efter. Frem til 1955 havde Sovjetunionen – til sidst blot propagandamæssigt – forsøgt at forhindre, at tyske soldater blev opstillet mod den. Sovjetunionen havde ikke samlet sine tilhængerstater i et militærforbund og havde kun accepteret betegnelsen ”Kaserneret Folkepoliti” for de militære enheder i DDR. Nu, i 1955, var der ikke andet at gøre for den sovjetiske ledelse end at gøre det samme som Vesten: Som modalliance mod NATO stiftede den derfor den 14. maj 1955 Warszawapagten. Som svar på Forbundsrepublikkens medlemskab af NATO blev DDR stiftelsesmedlem. Som modtræk mod *Bundeswehr* blev *Nationale Volksarmee* dannet med udgangspunkt i det Kasernerede Folkepoliti. Allerede i september 1955 opnåede DDR en suverænitæt, der var baseret på de samme forandringer, som havde fundet sted i Forbundsrepublikken.

Men hvad der så ens ud, var ikke ens. Begge stater blev suveræne, men det var forskellige suverænitæter. DDR var suveræn, fordi det havde russere i landet; Forbundsrepublikken var suveræn, selv om den husede amerikanske, britiske og franske soldater. Bonn var fri, men kunne ikke gøre alt; Østberlin var bundet, men var ikke tvunget til alt. Som det allerede er blevet sagt: Vesttyskerne havde det lettere; de mødte i Washington, London og Paris politikere, hvis magt var begrænset; østtyskerne måtte arrangere sig med feudalherrer, som mente, at de for altid havde almagt. Demokraterne i Vesten var vant til at omgåas med modsætninger og opposition; herskerne i øst var vant til at befale.

Forbundsregeringen tog endog undertiden ordet offentligt for at varetage egne interesser. I april 1956 kritiserede udenrigsministeriet den franske ministerpræsident Guy Mollet for at have erklæret, at afrustning måtte gå forud for en genforening. Bonn hævdede derimod: ”Ingen tysk regering vil være indstillet på for alvor at diskutere forslag, der skal udvirke afspænding på grundlag af en blot midlertidig anerkendelse eller stiltiende accept af Tysklands deling.”

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

Også DDR stræbte efter ligeberettigelse inden for sin alliance. Den sovjetiske ”lejr” var et trosfællesskab, og SED-lederne ville befinde sig på det samme trin på den marxistiske stige til kommunismens ideale sluttilstand som polakker, tjekker, ungarere, rumænere og bulgarere. Også de tyske kommunister omdannede fra 1948 parti, stat og økonomi efter sovjetisk forbillede, omend ikke overalt lige så hurtigt og radikalt. De andre hed allerede ”folkedemokratier” og skabte ”socialismens grundlag”; Ulbricht ønskede det samme, men Stalin holdt igen så længe, han stadig så en mulighed for at komme til enighed med vestmagterne om et neutraliseret, forenet Tyskland. Da hans kommuniker fra foråret 1952 blev mødt med afvisning, og da Bonn i slutningen af maj underskrev traktaten for Det Europæiske Forsvarsfællesskab (EDC), tillod han i juli Ulbricht at proklamere ”socialismens opbygning”. Men først i midten af oktober, da udvekslingen af kommuniker med vestmagterne var tilendebragt, tog Moskva det officielt til efterretning. Walter Ulbricht, skaberen og formgiveren af SED-staten, havde nået sit første mål: en ideologisk ligebyrdighed med de øvrige socialistiske stater.

Med suveræniteten ændredes især Østberlins forhold til Moskva. DDR gik, som Hermann Weber udtrykte det, ”fra at være et udbytningsobjekt til at blive Sovjetunionens partner”. Det måtte DDR blive, for efter at Moskva endegyldigt havde besluttet at gøre den østtyske stat til en del af sit imperium, var det nødvendigt at drage omsorg for dens overlevelsessevne. Sovjetunionen kunne ikke længere blot tage, men måtte, om nødvendigt, også give – kreditter, råstoffer, olie og korn. Sovjetunionen kunne ikke længere nøjes med at herske, men måtte også tage ansvar. Og da DDR fortsat skulle være en særskilt stat, måtte Moskva give den visse egne udviklingsmuligheder. Det skete også.

Efter sovjetisk opfattelse tillod Ulbricht sig at være egensindig. Da Moskva anbefalede ham at løsne tøjlerne, holdt han dem stramt, første gang efter opstanden den 17. juni 1953 og derefter i 1956, da

Statsbesøg i Forbundsrepublikken – forbundskansler Adenauer hilser på den franske præsident Charles de Gaulle ved sidstnævntes ankomst til Köln i juli 1962. [15]

Moskvas afstalinisering medførte en halv folkeopstand i Polen og en hel i Ungarn. Ulbrichts hårde linie sikrede sovjetherredømmet over DDR, styrkede dermed hans anseelse i Kreml og gav ham større bevægelsesfrihed for DDR, hvilket han udnyttede. I forhold til andre sovjetiske klientstater tillod han længe for megen privatvirksomhed, især inden for tjenesteydelser, og forhalede den fuldstændige kollektivisering af landbrugets produktionsfællesskaber. Når høje gæster fra Moskva rettede forespørgsler, var han heller ikke til at overtale til en fremskyndelse, men opfordrede tværtimod de besøgende til også at forsøge sig med privatvirksomheder som konkurrence til de statslige.

Striden drejede sig ikke om principper, men om metoder, og her lod SED-chefen sig ikke overtale, hvis man skal tro irriterede sovjetiske iagttagere. Ifølge en rapport fra J. A. Kvitsinsky, en betydende

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

topdiplomat med indsigt i tyske forhold, sørgede Ulbricht endog for, at alt for kritiske og myndige sovjetrådgivere forlod landet. Denne skæbne, at være sendt bort ”i unåde”, skal også have ramt ambassadørerne, altså den højeste autoritet. Det drejer sig her uden tvivl om en imperial nærtagenhed, men senest fra tresserne opnåede DDR mere og mere suverænitet – bortset fra i grundlæggende spørgsmål om magt- og udenrigspolitik.

Personlighedens rolle

Ud over at enhver afhængig stat har en naturlig interesse i at få reduceret sin afhængighedsgrad, havde både Forbundsrepublikken og DDR det held, at de i deres første, afgørende fase blev ledt af stærke personligheder. Adenauer og Ulbricht havde ikke det ringeste tilfælles, hvad angår herkomst og livsforløb, karakter og personlighed, politisk overbevisning og målsætning; de blev begge dybt fornærmede, når man sammenlignede dem med hinanden, men hvad angår deres historiske betydning, var de sammenlignelige.

Adenauer var ikke, som SPD-formanden Kurt Schumacher anklagede ham for, ”de allieredes forbundskansler”; og Ulbricht var ikke, som man i vest mente det, Kremles håndlanger. Adenauer og Ulbricht stræbte af egen overbevisning i den retning, som i vest blev angivet af amerikanerne og i øst af russerne. Deres forbavsende succes skyldtes først og fremmest, at deres ønsker og kursen i den store politik i al væsentlighed gik i samme retning.

De var også begge realister. De holdt fast i det, de havde; sikkerhed og stabilitet var deres første bud; de undgik risici og advarede mod eksperimenter, især af tysknational karakter. De var begge undertiden mere konservative end deres førende magt, men også mere selvbevidste, end deres kritikere var klar over; begge levede de i stor frygt for, at de store kunne nå til enighed hen over deres hoveder, men begges meninger havde eller vandt betydning i Washington og Moskva.

Både Adenauer og Ulbricht var i taktisk henseende næste ubegrænset fleksible, men forfulgte samtidig deres hovedmål med jernhård konsekvens. Den ene ville for altid sammenknytte den del af Tyskland, han rådede over, med Vesten; den anden ville for al fremtid overgive sin del til socialismen. Begge anså deres værk for historisk. Adenauer nærrede mistillid til sine landsmænd og så det som sin livsopgave at binde tyskerne og beskytte dem mod fristelsen til at bedrive en ny magtpolitik eller at gå enegang mod øst. ”De bør udnytte tiden, så længe jeg stadig lever”, sagde han i 1954 til to vesteuropæiske ministre. ”Når jeg ikke længere er her, er det for sent – du gode Gud, jeg aner ikke, hvad mine efterfølgere vil gøre, når de først er overladt til sig selv, og når de ikke længere er nødt til at gå i fast forudbestemte baner.” For Ulbricht findes der ikke et sådant udsagn, men hans politik efterlader ingen tvivl om, at han betragtede gennemførelsen af sin socialisme – i første omgang i DDR – som sin mission.

Adenauer såvel som Ulbricht satte alle kræfter ind på at gøre deres Tyskland så ”europæisk” eller så ”socialistisk”, som forholdene tillod det. Begge afviste enhver national indrømmelse, som kunne have bragt deres mål i fare. De var ikke forkæmpere for delingen, men de anvendte delingen til at kunne fuldende deres værk.

Et datomæssigt sammentræf viser begge på højden af deres politiske karriere. Den 9. og 10. juli 1952 fandt der i Forbundsdagen i Bonn en debat sted samtidig med, at SED’s II partikongres fandt sted i Østberlin. Ved Rhinen forklarede forbundskansleren forbundsdagsmedlemmerne, hvorfor Forbundsrepublikken måtte yde et bidrag til forsvar af Vesten. Samtidig med at Adenauer afsluttede sin tale, begyndte generalsekretær Ulbricht ved Spree sin tale med at forklare sit parti, hvorfor DDR måtte opstille ”nationale stridskræfter til hjemlandets forsvar” for at kunne videreføre sin ”fredspolitik”.

Flertallet i Forbundsdagen stemte for traktaterne; SED’s delegerede rejste sig og brød ud i ”overdøvende jubel”, da Ulbricht bekendtgjorde ”forslaget” om, ”at i den Tyske Demokratiske Republik vil

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

socialismen blive planmæssigt opbygget". For Adenauer havde parlamentsbeslutningen en "ægte historisk betydning"; SED betegnede sin kongres som et "historisk vendepunkt". Begge havde de ikke uret. Med sit militære bidrag gik Forbundsrepublikken uigenkaldeligt sin vej mod Vesten; med "opbygningen af socialismen" blev DDR uigenkaldeligt en øststat.

En politik, der lovede genforening, men skærpede delingen, måtte fremkalde opposition. Det drejede sig jo om Tysklands fremtid. Frem til slutningen af halvtredserne var der i Forbundsdagen meningsudvekslinger med en alvor og en lidenskab som ikke blev set senere; kun om Brandts østpolitik blev der endnu en gang kæmpet med samme skarphed. I DDR fandt sammenstødene sted bag centralkomiteens hermetisk lukkede døre og den 17. juni 1953 på gaderne. Når det kom til stykket, drejede det sig imidlertid stort set om det samme i vest og i øst.

Politikerne i Bonn måtte endnu engang svare på de spørgsmål, som delstaternes ministerpræsidenter allerede havde udtalt sig om i juli 1948: Skal man i vest skabe sig noget permanent eller holde sig åben mod øst? Skal man udnytte de store fordele for Forbundsrepublikken, også selv om det fører til yderligere adskillelse fra tyskerne i øst? Eller skal man for det tyske sammenholds skyld give afkald på egne muligheder?

Adenauer forfulgte konsekvent den første politik, hans opponenter halvhjertet den anden. De påpegede over for kansleren, at en militær binding til Vesten ville umuliggøre en genforening, men de ønskede også et nært forhold til Vesten. Først og fremmest havde de ingen alternativer. Socialdemokraterne talte vagt om "alliancefrihed", men forsvarede sig forfærdet – som havde nogen anklaget dem for en moralsk forseelse -, hvis man påstod, at de ønskede et neutraliseret Tyskland. "Neutralisme" var dengang placeret lige efter kommunisme.

Derfor var Adenauer sine kritikere overlegen. Han handlede; de andre måtte reagere. Han vidste, hvad han ville; de andre vidste for det

meste kun, hvad de ikke ville. Han havde realiserbare mål; de andre kunne kun pege på muligheder. Han havde de stærkeste bataljoner på sin side, de tre vestmagter og flertallet af forbundsborgerne.

Adenauers modstandere ville have haft en chance, hvis tyskerne havde været, hvad politikerne bestandigt hævdede: en nation, hvor samhørigheden gik foran alt andet. En sådan nation ville have opponeret allerede dengang, der skulle grundlægges en stat de vestlige zoner. Den ville have nægtet at tage mod våben, som den skulle rette mod sine landsmænd. Den ville have givet afkald på hjælp fra Marshall-planen, på suverænitæt og NATO-beskyttelse for ikke at gøre spaltningen uendelig. Den ville have gjort det klart for alle fire besættelsesmagter, hvad østtyskerne gjorde klart for russerne den 17. juni: Vi lader os kun tvinge til en deling.

Men en sådan nation var tyskerne ikke, og det kunne de efter deres politiske og moralske nederlag heller ikke være. Al den styrke, de havde, brugte de på sig selv. Enhver så, hvorledes både den enkelte og hele Forbundsrepublikken atter rejste sig. Den, der så mod øst, blev grebet af frygt. Russer- og kommunistfrygten havde en lang tradition, var blevet genopvakt af Goebbels, ofte øget til panik af forfærdelsen over den sovjetiske indmarch og bestyrket af forholdene i DDR. Den 17. juni og den endeløse flygtningestrøm fastholdt skræmmebilledet i bevidstheden.

For forbundsborgerne var det faderfiguren Adenauer, der i halvtredserne var den rigtige kansler. Han anbefalede det, der var mest indlysende for et besejret og bekymret folk: Det skulle finde stærke venner og holde fast i dem. Han lovede det, som folk efter krigen og den første efterkrigsperiode længtes mest efter: beskyttelse, stabilitet og tryghed såvel som de bedste betingelser for en hurtig udbedring af alle skader. Og endelig bekendtgjorde han: Hvis vesttyskerne holdt fast i Vesten og styrkede forholdet, så ville Moskva se sig tvunget til at frigive ”sovjetzonen”.

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

”Statsfædrene” – Konrad Adenauer (1876-1967), jurist, medlem af det katolske Zentrum, 1917-1933 overborgmester i Köln, efter krigen medstifter af CDU, formand for det Parlamentariske Råd, som bl.a. udarbejdede Grundloven, 1949-1963 forbundskansler, 1951-1955 tilføjede udenrigsminister. [16]

På denne måde vandt Adenauer såvel inden- som udenrigspolitisk. Gustav Heinemanns ”*Gesamtdeutsche Volkspartei*”, den eneste konsekvente opposition, kom ikke engang i Forbundsdagen; socialdemokraterne tabte det ene valg efter det andet; og i 1957 opnåede kanslerpartierne CDU og CSU (*Christliche Soziale Union*) absolut flertal.

I det østlige Berlin var det tyske spørgsmål mere af inden- end af udenrigspolitisk karakter. Ved Rhinen drejede det sig om omfanget af sammenknytningen med Vesten, ved Spree om omfanget af de samfundsmæssige forandringer – begge dele kunne nå en grad, der gjorde en genforening umulig. Alt oprør mod Ulbricht rettede sig først og fremmest mod hans stalinisme, mod den overilede, voldsomme og skematiske socialisering, mod forhøjelsen af arbejdsnormerne og mod terroren. ”Tusinder” var med urette blevet dømt og måtte løslades fra fængslerne, bekendtgjorde DDR’s generalstatsadvokat senere.

Modstanden mod Ulbricht var ofte ledsaget af en bekymring for den tyske enhed eller mundede ud i kravet om en sådan. Da Berlins

”Statsfædrene” – Walter Ulbricht (1893-1973), udlært møbelsnedker, medlem af SPD, i 1918 medlem af et soldaterråd, derefter medlem af KPD, fra 1933 i illegalitet, fra 1938 i eksil i Moskva, 1950-1971 SED’s førstesekretær, 1960-1973 formand for Statsrådet (formelt statsoverhoved). [17]

arbejdere gik på gaden den 16. juni 1953, krævede de først tilbageføring af en forhøjelse af arbejdsnormerne. Næsten uundgåeligt gik den sociale protest over i en politisk. Ikke kun i Berlin, men i alle dele af DDR stormede demonstranter fængsler, befriede politiske fanger og forlangte ”frie valg”. Det var kravet fra vest. Frie valg i hele Tyskland skulle genskabe enheden. Sovjethæren slog opstanden ned, reddede SED-herredømmet og endog stalinisten Ulbricht.

Den anden opposition kom fra partiet. Filosofiprofessor Wolfgang Harichs program gik – forenklet udtrykt – ud på en socialdemokratisering af SED og derefter på en genforening i samarbejde med vesttyske socialdemokrater. Ulbricht sendte den ”statsfjendtlige gruppe” i fængsel. Opponenterne i partiledelsen ønskede at afsætte diktatoren; at erstatte stalinismen med en autoritær, men modereret socialisme; og ikke at lade afstanden til Forbundsrepublikken blive så stor, at den umuliggjorde en genforening. Det første forsøg mislykkedes i 1953, fordi Ulbrichts modstandere efter 17. juni mistede deres opbakning i Moskva. Det andet sluttede i februar 1958 efter en lang intern kamp,

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

hvor Ulbrichts ”kronprins” Karl Schirdewan måtte trække sig fra alle embeder og blev degraderet til arkivdirektør i Potsdam. I den anklage-tale, som Erich Honecker, den næste ”kronprins”, holdt, forekom den halve sætning: ”... at foranledige genforeningen for enhver pris”. Det var overdrevet, men ikke helt forkert.

Senest ved begyndelsen af 1958 var Adenauer og Ulbricht herrer over situationen i deres stater; kansleren gennem folkets bekræftelse i en valgsejr; partichefen især gennem sin uundværlighed for Kreml. I urolige tider med en halv opstand i Polen og en hel i Ungarn i 1956 var der i frontstater ikke brug for ”duer”, men for ”høge”.

Adenauer og Ulbricht blev fædre for deres stater, som de bragte frem til en tilstand, hvor de kunne stå på egne ben og blev respekteret som selvstændige samfund. Det var ikke Tyskland, der atter rejste sig; en opstigning var kun mulig i dele og i opposition til hinanden. Den Kolde Krig tillod ikke andet. Kun som fjender kunne de tyske stater vinde anerkendelse og støtte fra deres førende magter og deres forbundsfæller; kun Adenauers og Ulbrichts ubøjelige vilje til at sætte deres dels velgående over helhedens skabte og sikre dem deres allie-redes tillid og banede vej for suverænitet.

Adenauer beskrev vejen, da han var nået til målet: ” Man må føre en klar politik, man må føre en støt politik, man må i sin politik forblive tro mod sig selv”, for langsomt at genvinde den tabte tillid. Det var denne urokkelige konsekvens, der var medvirkende til resultatet og dets begrænsninger. Allerede et årti efter den betingelsesløse kapitulation og den moralske udelukkelse fra folkefællesskabet var der to tyske stater, som selv bestemte over deres indre orden, den ene helt, den anden delvist. Begges udenrigspolitiske spillerum forblev dog begrænset; Forbundsrepublikken agerede kun i den vestlige verden og i den del af den Tredje Verden, der var under vestlig indflydelse; DDR agerede kun i den østlige del af verden, fra Warszawa til Beijing. De var blevet suveræne mod hinanden; dermed opstod forudsætningen for at forsøge at være det med hinanden, når verdenssituationen tillod det.

4

Veje til Europa

Når jeg er i DDR, føler jeg, jeg er i Tyskland;
i Forbundsrepublikken føler jeg,
jeg er i Europa.

*Pierre Joquin medlem af centralkomiteen for
Frankrigs Kommunistiske Parti*

Forsigtighed og hovmod

For Forbundsrepublikken og DDR var første udenrigspolitiske påbud at skabe et godt forhold til den førende magt USA og Sovjetunionen; andet udenrigspolitiske påbud krævede genopbygning af positive relationer til naboerne. Forudsætningerne herfor var forskellige. Bonns politik var et resultat af den erkendelse, at efter tyskernes hærgen i Europa var det vigtigere at vinde tillid end fordele. Først når den nye tyske stat var blevet erkendt som en troværdig og pålidelig partner, kunne der opnås en udligning af interesserne. Bonns udenrigspolitik var længe bestemt af forsigtighed og tilbageholdenhed, den krævede undertiden mindre, end den forventede, og veg ikke tilbage for indrømmelser. I baggrunden lå visheden om, at Forbundsrepublikkens økonomiske og efterhånden også politiske vægt med tiden ville vinde anerkendelse af sig selv.

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

Endnu efter over tyve års velgennemprøvet europapolitik formulerede forbundskansler Helmut Schmidt grundsætningen ”Aldrig mere nogensinde alene!”: Bonn havde brug for forbundsfæller for at imødegå ubehagelige beslutninger eller for at få varetaget interesser; den mest attråværdige forbundsfælle var som regel Frankrig. Henvist til sig selv frygtede Forbundsrepublikken, at der også uafhængigt af et aktuelt stridsemne kunne opstå antityske fællesskaber. Mareridtet hed singularisering; hermed mentes europæiske eller NATO-reguleringer, som kun skulle gælde for Forbundsrepublikken. Bonn krævede, at mindst ét eller to andre lande skulle være med, hvis der for eksempel skulle opstilles nye missiler. Singularisering fremstod som isolering eller endog diskriminering. Trods sin succes vedblev Forbundsrepublikken at være en ”tysk” stat: Hvis den gjorde – eller undlod at gøre – det samme som andre, var det ikke det samme.

I DDR var alt foreløbigt anderledes. Pieck og Ulbricht, stiftergenerationen, skulle ikke opbygge tillid, for den havde de allerede. De havde tilbragt mere end et årti i emigration i Moskva og var ved krigens slutning af Stalin blevet sendt til Tyskland som pålidelige kommunister. Heller ikke hos deres naboer behøvede de at anstrenge sig for at vinde tillid, for disses kommunistiske ledere kendte de allerede fra deres eksilperiode i Moskva. De havde boet på det legendariske Komintern-hotel ”Lux” sammen med Bierut (Polen), Gottwald (Tjekkoslovakiet), Rákosi (Ungarn) og Dimitroff (Bulgarien); også rumæneren Ana Pauker boede på samme tid i Moskva. De var alle efter krigen blevet sendt til deres lande af Stalin for dér at regere på kommunistisk vis. Hvor end SED-lederne kom i de første efterkrigsår - til Warszawa, Prag, Budapest, Bukarest eller Sofia -; overalt herskede deres partifæller, som de kendte fra Moskva. Der var sym- og anti-patier, men man omgikkes som ligemænd. Og det ændrede sig ikke, da nye generationer kom til, som ikke havde tilbragt krigen i Moskva, men i deres egne lande.

Heller ikke den belastning, som Hitler og krigen havde påført Tyskland hæmmede SED-lederne i deres forhold til naboerne. Da de følte, at de ikke havde noget ansvar for de nazistiske forbrydelser og også frikendte DDR herfor, så de ingen grund til at holde sig tilbage over for lande og befolkninger, som havde lidt under det tyske nazi-regime. Tværtimod kunne DDR uhæmmet lade de ubehagelige tyske egenskaber udfolde sig i ”broderlandene”, hvilket det også gjorde. For hele Østeuropa var DDR derfor den ”tyske” stat: feltgrå uniformer, kommandotone ved grænserne, trang til orden for ordenens skyld, principrytteri, bedreviden og en stadig trang til at belære andre. Dertil kom en slet skjult overlegenhedsfølelse – også i højere partikredse brugte man en nedsættende betegnelse for polakker og omtalte rumænere som sigøjnere.

I juli 1970 formanede den sovjetiske generalsekretær Leonid Bresjnev den kommende SED-generalsekretær Erich Honecker: ”Jeg vil sige det åbent som kommunist til kommunist: Der er hos jer en vis arrogance over for andre socialistiske lande, deres erfaringer, ledelsesmetoder osv. Den viser sig også over for os. Det foruroliger os. ... Man taler om, at den bedste model for socialismen er blevet og bliver udviklet i DDR. Alt gør man bedre i DDR; alle burde lære af DDR. Polakkerne og tjekkerne føler sig stødt. ... Det er altså nødvendigt at fjerne arrogancen i DDR.” En del så det som det værste, at arrogancen var forbundet med en ubestridelig dygtighed. Da et medlem af det polske Sejm i 1968 besværede sig over DDR, kulminerede hans kritik sig i sætningen: ”Hos dem fungerer endog landbruget” – hvormed han mente det kollektiviserede.

Begge tyske stater var i deres tysklandspolitik henvist til deres allieredes solidaritet. Frem til 1972 drejede det sig om anerkendelse og ikke-ankendelse af DDR og for Bonn også om at holde grænse-spørgsmålet over for Polen åbent; frem til 1989 om dels livsvigtige, dels latterlige statusspørgsmål vedrørende Berlin. For begge voksede vanskelighederne, for med tiden blev solidariteten skrøbelig. Mange

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

allierede tvivlede på fornuften i den tyske holdning; ingen ville ændre den polske vestgrænse, hvilket de Gaulle udtalte åbent i foråret 1959. Også afvisningen af enhver officiel kontakt til DDR forekom mange uklog. Andre forlangte en pris for den støtte, de gav Bonn, eller gav diskret udtryk for, at de også kunne forholde sig anderledes, men forlangte så en endnu højere pris.

DDR var en del af et delt land og bestandigt udfordret af den attraktive Forbundsrepublik. Dets allierede var derfor tvunget til at tage hensyn til ”de tyske partikammeraters særlige situation”. De skulle ikke have mere forbindelse med Forbundsrepublikken, der som regel var deres vigtigste europæiske samhandelspartner, end med DDR; og i den sammenhæng skulle DDR’s omfattende handel med Forbundsrepublikken gælde som dets særret. Til dels måtte Østberlin købe sine forbundsfællers hensyntagen og i endnu større omfang fremtvinge den med Moskvas hjælp. Mens de andre lande lagde mere vægt på uafhængighed af Sovjetunionen, satsede DDR, ikke af loyalitet, men af beregning, på uundværlighed. Det løftede ikke DDR’s anseelse hos de østlige forbundsfæller.

Da Forbundsrepublikken i 1972 anerkendte DDR og endegyldigt bekræftede Oder-Neiße-grænsen, mindskedes begge tyske staters afhængighed af deres allierede sig betragteligt. Men den forsvandt ikke. Der var mange *querelles allemandes* tilbage – ikke mindst Berlin. Frem for alt var der det ”tyske spørgsmål”, og det foruroligede europæere i både øst og vest: Er delingen bestandig, eller kommer der engang et forenet, overstort Tyskland tilbage?

Dette var testen på, om man accepterede tyskerne i deres alliancer. I vest kunne kun amerikanerne tillade sig et forenet Tyskland; de vesteuropæiske regeringer frygtede det. I øst var det ikke engang sikkert, at Sovjetunionen ville have accepteret et samlet Tyskland, selvom dette blev socialistisk. I Tjekkosllovakiet ville formentlig endog også kommunisterne gerne have givet afkald på denne ”sejr i klassekampen”. Det polske svar, skarpt men almengyldigt, lød i 1968: ”75

millioner tyskere, 230 millioner russere – hvad skal 30 millioner polakker derimellem? Et samlet, socialistisk Tyskland? Vi er jo ikke selvmordere.”

Ulige naboskab

De forskellige udgangspunkter i udenrigspolitikken førte til forskellige resultater, tydeligst i forholdet til de vigtigste naboer. Med Frankrig lykkedes det for Forbundsrepublikken at skabe et historisk resultat: et århundreder gammelt fjendskab blev overvundet. For DDR mislykkedes en lignende forandring i forholdet til Polen: Den nationale modvilje trivedes fortsat på begge sider frem til afslutningen på den østtyske republik.

Franskmænd og polakker var vanskelige naboer, begge kendetegnede ved en udpræget selvrådighed; deres selvfølelse krævede, at de, hvor det overhovedet var muligt, spillede en særlig rolle; Paris såvel som Warszawa satte nationale interesser over allianceinteresser; efter tysk opfattelse lå der heri en ansvarsløshed og undertiden endog en fare for den pågældende alliance.

Franskmændene skuffede igen og igen Bonns europæiske forhåbninger. Den ”integrerede” europæiske hær, Adenauers yndlingsprojekt, forliste i Nationalforsamlingen; senere standsede den franske præsident de Gaulle gennem et årti alle yderligere integrationsplaner – der blev kun ”fædrelandenes Europa” tilbage. Frankrig bragte – efter Bonns opfattelse – også forstyrrelse i det atlantiske sammenhold. Det skabte sine egne atomstridskræfter og forlod i 1966 NATO’s militærorganisation; de Gaulle ville gøre hele Vesteuropa mest mulig uafhængig af USA og søgte at opnå Forbundsrepublikkens støtte hertil, hvilket dog blev afvist.

Efter DDR-ledelsens opfattelse truede polakkerne det østlige forbund indefra. I oktober 1956 gjorde de næsten åbent oprør mod Moskva og forfaldt derpå til lutter dødssynder, til ideologisk kætteri,

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

tankeløs liberalisme og næsten tøjlesløs nationalisme. Da de midt i det hele stadig opførte sig om socialister, udgjorde de i SED's opfattelse et farligt eksempel, ikke blot for DDR, men for hele "lejren".

Bonn såvel som Østberlin hidsede sig ikke mindst op over deres naboers fælleseuropæiske hensigter. Rapacki-planen om en atomvåbenfri zone i Centraleuropa, der blev lanceret første gang i 1957, og de Gaulles østpolitik "til Ural" skulle bygge bro over kontinentets deling, men de reducerede samtidig forbundenens betydning og sammenhold. Begge planer blev mødt med dyb mistillid fra de tyske regeringer. Men da nogle Bonn-politikere i firserne gjorde de Gaulle til deres forbillede, var der iskold tavshed i Paris: Kun franskmænd kunne tillade sig at være gaullister. Og da DDR, ligeledes i firserne, knyttede flere forbindelser, end Polen, der stod under "krigsret", var i stand til, skabte det ophidselse i Warszawa: "Vesten i øst" – det er os og ikke tyskerne!

Parallellerne er slående, men det afgørende var, hvad der på begge sider blev gjort ud fra forudsætninger, der lignede hinanden. I de første efterkrigsår tænkte og følte franskmænd og polakker meget ens. Begge parter var som ingen andre i Europa optaget af den tyske fare, og begge ønskede de sig det samme: Tyskland skulle forblive økonomisk svagt og politisk delt. Begge parter så med bekymring på, hvorledes tyskerne alligevel kom hurtigt på benene økonomisk og havde gode udsigter til efterhånden også at få politisk vægt. Franskmænd og polakker reagerede forskelligt. Paris holdt ikke fast i sin "destruktive" politik fra de første efterkrigsår, men bestræbte sig derimod på ikke at gentage fejlene fra Versailles. I stedet for at holde den farlige tyske nabo nede, åbnede de muligheder for ham, som forpligtigede ham. Hvad Frankrig ikke havde tiltro til at kunne klare alene, ønskede det at opnå i en større sammenhæng: Europa udgjorde den fællesnævner, der gjorde franskmænd og tyskere til partnere. Europæisk opsyn blev i "Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab" underlagt kul og stål - råstofferne til gensidig krigsførelse. Europa tillod Paris at kontrollere

tyskerne uden at diskriminere dem.

For DDR var der ikke tilsvarende muligheder. Dets forhold til Polen savnede to ting, først og fremmest en europæisk bro. Fællesnævneren for Warszawa og Berlin var og blev Moskva. Når naboerne på begge sider af Oder ikke kunne enes, måtte de forsøge at vinde Kreml for deres standpunkt. Yderligere savnede begge sider den afgørende vilje til at forvandle det tysk-polske fjendskab til et tysk-polsk partnerskab. Warszawa havde aldrig planer om en ”konstruktiv” politik med DDR, således som den Paris førte med Forbundsrepublikken; efter alt det, Polen frem til 1944 havde lidt på grund af tyskere, var dette heller ikke muligt. For så vidt Polen beskæftigede sig med DDR, skete det med devisen ”omfavne for at fastholde”: DDR måtte ikke slippes løs til en tysk forening.

Måden, hvorpå Bonn og Østberlin forholdt sig til deres naboer, var også forskellig. For Adenauer var forsoningen med Frankrig en livsopgave, som han arbejdede på med urokkelig stædighed, og for hvilken han påtog sig såvel ofre som indenrigspolitiske risici. Ingen af hans efterfølgere var så optaget af forsoningen med naboen, men alle følte sig forpligtiget – især Helmut Schmidt og Helmut Kohl.

Blandt de regerende tyske kommunister var der aldrig nogen, for hvem forsoningen med Polen var eller blev en hjertesag. At Warszawa var et prekært terræn, vidste man ganske vist i Østberlin og lagde dér ud på samme vis, som Bonn havde gjort det i Paris: Begge regeringer sendte som deres første diplomat en mand de lettes; for Bonn tog professor i kunsthistorie Wilhelm Hausenstein til Seinen, og for DDR forfatteren Friedrich Wolf* til Wisła. Allerede i 1948 blev der også stiftet et selskab for tysk-polske relationer, men blot fire år efter indgik

* Friedrich Wolf (1888-1953), læge, forfatter – med særlig vægt på drama. Blev i 1928 medlem af KPD, emigrerede efter den nazistiske magtovertagelse med sin familie til Moskva, efter krigen kulturpolitisk aktiv i sovjetzonen og senere i DDR. Med sin hustru Eva Dreibholz fik Wolf to sønner, der udviklede sig til markante DDR-borgere: Markus (1923-2006) som fra 1952 til 1986 var leder af statssikkerhedens udlandsspionage, og Konrad (1925-1982) som var en af DDR's betydeligste filminstruktører. [o. a.]

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

den i en større organisation, som beskæftigede sig med relationerne til alle øststater. For den østberlinske ledelse syntes Polen ikke længere at være en særlig anstrengelse værd. Der var ingen fornemmelse for et moralsk eller blot politisk ansvar.

De forskellige bestræbelser svarede til resultaterne. Mellem Bonn og Paris udviklede der sig et forhold, som var uden sammenligning i Europa. Frankrig og Forbundsrepublikken blev økonomisk og tillige politisk uløseligt forbundet med hinanden; deres regeringer stemte på ingen måde altid overens, men de afstemte sig for det meste med hinanden – om forholdet til hinanden, men også om europa- og verdenspolitik. Ud af dette kom der et ”forbund i forbundet”, som indvirkede på omgivelserne. I begyndelsen tjente den vesteuropæiske samling som en forudsætning for det tysk-franske samarbejde, men derefter blev dette samarbejde til en forudsætning for Vesteuropas videre samling. Uden Paris og Bonn skete der intet i Bruxelles-fællesskabet; en del kom endog først i gang, fordi begge støttede det. Ofte blev det de andre medlemslande for meget – de frygtede at blive domineret af ”Paris-Bonn-aksen”.

Mellem Warszawa og Østberlin gik det hele tiden køligt til, undertiden frysende; kun nød bragte lejlighedsvis de to sammen. I sommeren 1968 var det frygten for ”Pragerforåret”; Ulbricht og Gomulka krævede, at Warszawapagten besatte Tjekkoslovakiet og gjorde en hurtig ende på reformbevægelsen. Den anden nødsituation skabte Bonn ved at nægte at anerkende DDR og Oder-Neiße-grænsen. Østberlin og Warszawa sluttede sig sammen for i fællesskab at opnå begge dele, men det var blot en tidsbestemt alliance med et særligt formål, som Gomulka – ikke ligefrem socialistisk, men træffende – betegnede som et påbud om ”statsræson”. Ulbricht tog denne betegnelse til sig.

Jo mere den formentlige fare fra vest mindskedes, desto mere generede Polen og DDR hinanden. Polen følte sig afskåret fra Vesten af den østtyske republik; DDR følte sig afskåret fra den sovjetiske

beskyttelsesmagt af Polen og så sig klemte inde mellem den farlige Forbundsrepublik og det upålidelige Polen. Siden sommeren 1956 var der fem gange udbrudt uroligheder i Polen, og i forbindelse hermed var ledelsen tre gange blevet væltet. Fagforeningen Solidarność lammede endog næsten hele partiherredømmet. Den efterfølgende krigsretstilstand, som general Jaruzelski erklærede i 1981, pressede de oprørske ned i undergrunden, men gav kun Østberlin afvarslning for nogle få år. Så begyndte Warszawas partiledere selv at åbne den autoritære stat for demokrati. SED havde med god grund næret bekymringer: Dets socialisme kunne ikke bringes i samklang med Polen.

To former for fællesskab

I Vest- såvel som i Østeuropa påbød fornuft og nødvendighed, at der blev dannet overnationale, økonomiske fællesskaber. I øst opstod COMECON allerede i 1950, og i vest blev traktaten for det ”Europæiske Økonomiske Fællesskab”(EØF) indgået i 1957.* Fra begyndelsen af tilhørte DDR den østlige og Forbundsrepublikken den vestlige organisation – som sædvanlig fik Forbundsrepublikken også her den bedste del.

I det vesteuropæiske fællesskab var stormagten USA ikke medlem, i det østeuropæiske spillede stormagten Sovjetunionen en afgørende rolle. Vestorganisationen bestod frem til firserne af gamle industrinationer, i østorganisationen var der ud over DDR og Tjekkoslovakiet kun samfundsøkonomisk mindre udviklede lande. Det drejede sig således om to modsatte billeder: I vest to højefficiente økonomiske størrelser, USA og Vesteuropa, politisk og organisatorisk selvstændige og nogenlunde lige stærke; i øst kun én økonomisk organisation, hvori seks mindre lande grupperede sig om den lidet effektive Sovjetunionen. I vest uafhængighed af alliansens førende magt;

* EØF, det Europæiske Kul- og Stålfællesskab, samt det Europæiske Atomenergisamarbejde blev i 1967 sammensluttet i De Europæiske Fællesskaber (EF). (o. a.)

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

i øst den stadige fare for at blive en økonomisk provins i den østlige gigant. I vest, hvor der ingen overmagt var: integration; i øst af frygt for overmagten: et fortvivlet forsvar af den økonomiske selvstændighed.

Vesteuropa gav Forbundsrepublikken beskyttelse mod USA's overvægt; DDR havde vanskeligt ved at vægre sig mod Sovjetunionens overvægt, fordi det stod alene og ikke havde et fællesskab, der kunne træde op mod Kreml. Moskva holdt øje med, at der ikke dannede sig koalitioner mellem tilhængerstaterne.

Vesteuropa gav Forbundsrepublikken mulighed for at arbejde sammen med lande på samme samfundsøkonomiske udviklingsniveau. DDR manglede partnere, som Forbundsrepublikken havde det i Frankrig, Benelux, Italien og Storbritannien. DDR måtte tilpasse sig omgivelser, hvor der ud over Tjekkosllovakiet ikke var nogen, som det kunne samarbejde med på samme industrielle niveau.

De økonomiske tal viste dette. Af den vesttyske udenrigshandel foregik knap en tiendedel med USA, derimod næsten halvdelen på det Europæiske Fællesmarked. Den østtyske østhandel fordelte sig næsten ligeligt på Sovjetunionen og de øvrige COMECON-medlemmer. Bonn var økonomisk først og fremmest knyttet til Vesteuropa, Østberlin i høj grad til sin førende magt Moskva. I EF hørte Forbundsrepublikken til i et foretagende med fremtid og tog del i et fascinerende forsøg uden fortilfælde på at sammenslutte ligestillede uden tvang. DDR forblev i en hendøende organisation, der udviklede sig meget lidt. I DDR's sidste år mindskedes betydningen af tilhørsforholdet til COMECON i forhold til den indirekte adgang til EF, som DDR opnåede gennem den indre tyske handel, og som dets naboer i øst misundte det.

Forbundsrepublikken fik et kæmpemæssigt virkefelt med eget navn: "Europapolitik" blev ud over plejen af relationerne til USA til vesttysk udenrigspolitik's hovedopgave. Det fortsatte den også med at være efter 1970, da Bonn begyndte at vise større interesse for kontinentets østlige del.

Europa var Forbundsrepublikkens store chance, fordi det ved siden af NATO åbnede et økonomisk og politisk felt, hvor Forbundsrepublikken kunne gøre sin voksende vægt gældende. Europa muliggjorde ligeberettigelse og endog ligeværdighed. I 1951 måtte den tyske generalkonsul vente i mere end en time ved siden af portieren i det franske udenrigsministerium, før han fik lov til at overrække ratifikationsdokumentet for en europæisk traktat. I 1958 blev Walter Hallstein, en af Adenauers nære udenrigspolitiske medarbejdere, valgt som den første præsident for det Europæiske Fællesskab, en tysker i spidsen for den største sammenslutning i den Gamle Verden. Europa muliggjorde Forbundsrepublikkens opstigen til en af de tre førende stater i kontinentets vestlige del og gav den et bredt fundament for at forfølge yderligere mål, især i øst.

Her meldte SED-ledelsens bekymringer sig. De ”vesttyske imperialister”, erklærede Ulbricht i 1967, ønskede med USA's hjælp at tilkæmpe sig ”hegemoni over Vesteuropa” for at virkeliggøre deres ”ekspansionspolitik mod nord, syd og øst”. I SED's øjne var Europa blot et middel og et slagord for klassefjenden i vest; for flertallet af østtyskere blev Europa et udtryk for vesttysk venden sig bort fra øst. Det regerende parti frygtede at blive undertvunget af den stadig stærkere Forbundsrepublik; befolkningen frygtede at blive glemt af sine landsmænd. Befolkningens vurdering var den mest kvalificerede. Når der ved Rhinen blev talt om Europa, mentes kun den vestlige del af kontinentet; alt, hvad der lå øst for Elben, hed dér ”Østen”. Europa betød for DDR-borgeren: Vi hører ikke til det. For ham var europapolitik landsmændenes venden sig mod Vesten og venden sig bort fra ham. Endnu længe efter foreningen i 1990 forblev Europa et fremmed begreb for de fleste østtyskere.

For DDR's naboer var det imidlertid et ord fyldt med forhåbninger. Polske, tjekkiske, ungarske og rumænske politikere og forfattere udkastede planer eller udviklede i det mindste tankespil om en broslagning hen over den dybe grav, som delte Europa. I halvfjerdserne

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

oplevede begrebet Centraleuropa en renæssance i disse lande, og den brede diskussion herom afslørede, hvad det drejede sig om: Midten ønskede at være bindeled mellem kontinentets vestlige og østlige del. DDR, befolkning såvel som regering, tog ikke del i alt dette, men blev ved med at være fikseret på Tyskland. Først i de sidste år forsøgte statschef Erich Honecker at skaffe DDR den plads i Europa og i hele Vesten, som de andre stater i øst, fra Polen til Bulgarien, allerede for længst havde fået. DDR skulle ikke længere være Moskvas klientstat, men et land i Europa. Men den udenrigspolitiske ambition manglede de indre kræfter og borgernes engagement. DDR blev ved med at være, hvad det var: Europas mindst europæiske stat – endnu en kontrast til Forbundsrepublikken, som ville være den mest europæiske.

Rejser i vest og øst

Europa var ikke kun en chance for Forbundsrepublikken, men også for forbundsborgerne. Europa gav dem mulighed for at få den forbindelse med omverdenen, som DDR-borgerne ikke måtte få. Vesttyskerne kunne snart begive sig ud på den enkleste og sikreste vej til at finde en ny begyndelse med sine naboer. De rejste overalt og viste, at tyskere ikke kun kunne overskride grænser i feltgrå uniform, men kunne være besøgende, turister, soldyrkere, kunstbeundrere og eventyrsøgende – nøjagtig som alle andre mennesker.

Østtyskerne var længe lukket inde i DDR; alle stater i Stalins område var adskilt fra hinanden af høje hegn; først fra midten af treserne blev rejsetrafik i større omfang mulig inden for Østeuropa. Ikke desto mindre havde Stalin hjulpet østtyskerne til at blive accepteret i øst. Efter at han havde skabt en tysk stat, kunne han ikke tåle noget fjendskab med tyskere. Polakker og tjekker måtte, uanset hvor forståelige deres følelser var, affinde sig med tyskerne lige som befolkningerne i Sovjetunionen - russere, hviderussere og ukrainere - som ikke havde lidt mindre under Hitlers racekrig. Således blev tyskere

og tysk forbavsende hurtigt atter muligt i hele Østeuropa – også vest-tyskerne drog senere fordele heraf.

Alligevel måtte DDR-borgerne overvinde betragtelige forbehold. En befaling fra Stalin kunne ikke udlette de plagede naboers erindringer. I aviserne gjaldt de besøgende fra DDR ganske vist som de gode tyskere i modsætning til de revanchistiske og neofascistiske fra Forbundsrepublikken, men i folkeopfattelsen var de tyskere og havde det ikke altid let med at blive betragtet som eksnazister eller som kommunister. Med tiden udvirkede vane og menneskelighed en forandring. Befolkningerne i øst vænnede sig til tyskere, og østtyskerne besøgte de lande og befolkninger, som de havde adgang til. Man lærte hinanden at kende hinsides politik og dårlige erfaringer; det var ikke det samme ”system”, som forbandt, men snarere den samme irritation over ”systemet”. En del blev venner med hinanden; der opstod relationer, som endog overlevede årene med die Wende – revolutionen i 1989 og den efterfølgende tyske forening –, og som viste, at østtyskerne ikke blot havde måttet leve i Østeuropa, men at kendskab og forståelse også havde bragt mange tættere på Østeuropa.

De forskellige systemer skabte forskellige betingelser. I vest blev kommunikation ikke blot vedtaget af regeringerne, men samtidig opbygget nedefra. I øst blev venskab forordnet, uden at man bekymrede sig tilstrækkeligt for forudsætningerne. I vest vidste man, at kommunikation mellem befolkningerne skal have tid til at udvikle sig, og at politik kun kan lægge grunden for den. I øst var de herskendes arrogance og deres manglende evne til at tåle spontanitet bestemmende; således organiserede man også forsoningen og tillod i lang tid kun delegationer at komme over grænserne, ikke menneskene.

Men også det forordnede venskab åbnede døre, for det muliggjorde uforordnede, sande venskaber. Ikke kun funktionærer, men også fagfolk skulle kommunikere, og det gjorde de ofte mere, end de skulle. Ud af faglige ”drøftelser” opstod der personlige relationer. Især kunstnere, intellektuelle og individualister opdagede Polen som et

III Hvordan tyskerne forholdt sig til hinanden

stimulerende land at drage sammenligninger med: Dér herskede det samme system, men alligevel var meget anderledes – lettere, sindigere, uden respekt for enhver myndighed, helt og holdent uideologisk, men mere nationalt, hvad nogle østtyskere konstaterede med misundelse, andre med hovedrysten. Nogle fandt i Warszawa og Kraków mere ”vest” end i DDR; hvis man ikke var ”rejsekadre”, og altså ikke måtte rejse til det rigtige Vesten, så rejste man derhen. Men Polen-vennerne udgjorde altid et lille mindretal i DDR.

Vesttyskerne fik også den interessanteste del af Europa. Hvad enten det drejede sig om fornøjelses- eller dannelsesrejser, så rejste man ikke til Rusland, Polen eller Balkan, men til Paris, London og Italien. Igennem århundreder havde tyskerne, som alle europæere, lært fransk og engelsk; kun de, der levede i slaviske omgivelser, kunne slaviske sprog. Den vesterlandske kultur, men også haute couture – det kom alt sammen fra vest. Man glemte, hvor langt Europa strakte sig mod øst, og at også Rusland hører til Europa.

Vesten stod åben for vesttyskerne; for østtyskerne stod frem til midten af firserne kun Østeuropa åben, og også det undertiden med politiske begrænsninger og hele tiden med økonomiske: østmarken kunne kun i begrænset omfang veksles til værtslandenes valutaer. Vesttyskerne udviklede sig til europamestre i turisme; for østtyskerne var det vanskeligere at komme til udlandet, de var fattigere dér end hjemme, og de var begrænset til lande, der led under de samme økonomiske trængsler og den samme politiske bureaukratisme som de selv. Polen forekom de fleste kun at være attraktivt som campingland; Tjekkioslovakiet blev det mest yndede rejseland, måske fordi det med sit landskab og kultur var en slags erstatning for Sydtyskland. Budapest bød på en aflåns af Det Østrig-ungarske Dobbeltmonarkis charme. Ellers var der kun Balatonsøen og Sortehavskysten til rådighed for ferier.

Således udviklede tyskerne forskellige relationer til deres nye omgivelser. For vesttyskerne blev hele Vesteuropa til det område, hvori

de tænkte og bevægede sig – næsten som i deres eget land. Østtyskerne følte sig, måske bortset fra i Bøhmen, kun hjemme hos sig selv. Forbundsborgerne knyttede sig, lige som deres stat, i det ydre såvel som det indre til deres halvdel af Europa; det store flertal af DDR-borgere levede med distance til de lande, som de skulle stå lige så nær som deres egen stat. Vesttyskerne blev en del af Vesteuropa; østtyskerne blev kun inden for snævre grænser en del af Østeuropa. Vesttyskerne udviklede sig, så meget det nu var muligt, til europæere; østtyskerne indskrænkede sig til sig selv: Til vest måtte de ikke komme, og til øst ville de ikke komme – altså blev de ved med at være tyske.